UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Talous- ja kuluttajakasvatus talousosaamisen mahdollistajana

Kortesalmi, Marilla; Autio, Minna

2019
Kansantaloudellinen yhdistys
http://hdl.handle.net/10138/310736
Kortesalmi, M & Autio, M 2019, 'Talous- ja kuluttajakasvatus talousosaamisen mahdollistajana', Kansantaloudellinen Aikakauskirja, Vuosikerta. 115, Nro 4, Sivut 588-603. < https://www.taloustieteellinenyhdistys.fi/kansantaloudellinen-aikakauskirja-4-2019/ >

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Talous- ja kuluttajakasvatus talousosaamisen mahdollistajana

Marilla Kortesalmi ja Minna Autio

Tarkastelemme artikkelissa talous- ja kuluttajakasvatuksen oppihistoriallisia lähtökohtia sekä käsitteiden välisiä kytköksiä. Talouden lukutaitoa pidetään keskeisenä kansalaistaitona talouskasvatuksen perinteessä. Lukutaitoon kohdistuu kuitenkin kritiikkiä sen staattisuuden vuoksi. Lukutaidon rinnalla tarkastelemme talouden opetusta myös taloudellisen kyvykkyyden kautta, missä painottuu käytännön talous- ja kuluttajaosaaminen ja toimijuus. Pohdimme myös sitä, miten talouden teemoja ja sisältöalueita tulisi opetuksessa painottaa kestävyyshaasteen edessä.

Kotitalouksien kulutus on yksi keskeinen tutkimuskohde sekä makrotalous- että mikrotaloustieteellisissä tutkimuksessa (Pantzar 2019, 7). Viimeaikaisissa keskusteluissa kotitalouksien kulutus, velkaantuminen ja taloustaidot ovat saaneet toistuvasti huomiota sekä suhdanteisiin että rakenteisiin liittyvinä ongelmina. Suomen Pankki (2019) on esittänyt huolensa kotitalouksien velkataakasta ja pankin pääjohtaja Olli Rehn (HS 2019) tuonut esiin, että suomalaisten kotitalouksien velkaantuneisuuden kasvu voi heikentää koko Suomen kansantalouden kykyä sopeutua häiriöihin.

Huolipuhe kotitalouksien velkaongelmista ja talousosaamisesta ajankohtaistuu, kun se kohdistuu koko kansantalouden selviytymiskykyyn, resilienssiin. Tutkimuksellinen mielenkiinto ongelman ratkaisun osalta on nostanut esiin talouskasvatuksen ja talouden lukutaidon (Kalmi 2012; 2018b) sekä kuluttajakasvatuksen opetuksen (Wilska 2014) vahvistamisen korkeakouluissa sekä perusopetuksessa (TAT 2018). Myös Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD on mitannut kansalaisten taloustiedon tasoa, kuten inflaatio, korko ja budjetointi eri jäsenvaltiossa (Atkinson ja

KM Marilla Kortesalmi (marilla.kortesalmi@laurea.fi) on liiketalouden lehtori Laurea ammattikorkeakoulussa ja tohtorikoulutettava Helsingin yliopiston kasvatustieteellisessä tiedekunnassa. MMT Minna Autio (minna.autio@helsinki.fi) on professori Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnassa. Kiitämme toimitusta, lausunnonantajia sekä professori Panu Kalmia arvokkaista kommenteista tähän tekstiin.

Messy 2012). Talouskasvatuksen juuret voidaan kouluopetuksen osalta paikallistaa säästäväisyyskasvatuksen historiaan (Autio 1997). Talouskasvatuksen sisältö on kuitenkin monitulkintaista ja käsitteen sovellusala on sidoksissa yhtäältä taloustieteen oppihistoriaan (Bach ja Saunders 1965; Frankel 1965; Becker ym. 1990; Walstad 2001) sekä toisaalta kuluttaja- ja kotitaloustieteen teoriaperinteeseen (Kyrk 1930; Harap 1938; Nystrom 1941; Langrehr ja Mason 1977; Sandlin 2004). Kuluttajakasvatus on nähty talousosaamisen mahdollistajana kouluopetuksessa (Jussila 1986a; Autio 1997) sekä alan tutkijoiden piirissä (Heinonen 2001; McGregor 2008).

Se, mitä taloudellisella osaamisella tarkoitetaan, ei ole yksiselitteistä. Yleisesti taloudellisella lukutaidolla ymmärretään taloudellista tietoa ja toimintaa sekä näitä vahvistavia asenteita, kuten vastuuntuntoisuutta. Kalmi (2012) on lähestynyt osaamista talouden lukutaito -käsitteen (*economic literacy*) kautta, mikä on lähellä finanssi- tai rahataloudellista lukutaitoa (*financial literacy*). Talouden lukutaitoa suomen kielessä voidaan kuvata molemmilla käsitteillä. Taloudellisen lukutaidon rinnalla käytetään myös taloudellisen kyvykkyyden käsitettä (*financial capability*), jolla tarkoitetaan kuluttajien kykyä ymmärtää omaa talouttaan (taloustietämys) sekä siihen liittyviä päätöksiä (käytännön taloustiedot) ja omaa taloudellista käyttäytymistään (Lehtinen 2012). Lukutaidosta poiketen kyvykkyys pitää sisällään myös toimijan käsityksen omasta toimintakyvystä eli subjektiivisesta kyvykkyydestä (Serido ym. 2013).

Tarkastelemme artikkelissa talous – ja kuluttajakasvatuksen sisällöllisiä painotuksia ja käsitteiden lähtökohtia. Avaamme taloudellisen kyvykkyyden merkitystä taloudellisessa toiminnassa. Tarkastelemme myös talouskasvatuksen asemaa koulujen opetuksessa sekä ympäristöhaasteen edessä.

1. Talous- ja kuluttajakasvatuksen oppihistorialliset juuret

Taloustieteissä keskustelu talouskasvatuksesta (*economic education*) käynnistyi 1950- ja 1960-luvun vaiheessa Yhdysvalloissa (Bach ym. 1961), kun huolestuttiin kansalaisten talouslukutaidottomuudesta (*economic illiteracy*), mikä koettiin uhkana yhteiskunnan taloudelliselle hyvinvoinnille. Näkemykset talouskasvatuksen sisällöistä ja tavoitteista vaihtelivat perinteisistä taloustieteen kysymyksenasetteluista, kuten markkinoiden toiminnasta, koroista, inflaatiosta, tulonjaosta ja henkilökohtaisesta rahankäytöstä (Bach ja Saunders 1965) aina talouskasvatuksen näkemiseen laaja-alaisena kansalaistaitona, joka tulisi suunnata jo lapsille (Frankel 1965). Frankel näki kasvatuksen teemat alkavaksi kodin, perheen ja kuluttamisen piiristä laajentaen sen kohti paikallistaloutta, kansakunnan menestystä sekä globaalia taloutta (mt., 73–81). 1980-luvulla talouskasvatuksen suosio laajeni Yhdysvalloissa taloustieteen opetuksessa myös valtiontaloutta sekä kuluttajakasvatusta käsitteleviin teemoihin (Walstad 2001).

Talouskasvatuksen lähikäsite on kuluttajakasvatus, jonka juuret ulottuvat kotitaloustieteen historiaan, jossa talousopetus kuvasi opetuksen sisältöä. Hazel Kyrk (1923) oli kulutustutkija, joka painotti kuluttajakasvatuksen merkitystä aikalaisiaan enemmän. Siinä missä kotitaloustieteen perustaja, professori Ellen Richards (1842–1911, Massachusetts Institute of Technologyn ensimmäinen naisopiskelija) näki kotitaloustieteen tyttöjen ja naisten kasvatuksen areenana, Kyrk (1933) näki kuluttaja-

kasvatuksen soveltuvan molemmille sukupuolille (van Velzen 2003). Kyrk seurasi kasvatustieteilijä, pragmatisti John Deweyn ajattelua ja tulkitsi kuluttajat reflektiivisinä oppijoina, jotka kykenevät arvioimaan omia valintojaan. Dewey (1933) näki, että rutiinit, ei reflektiivinen toiminta, ohjaavat pääosin käyttäytymistämme. Kun totunnaiset tavat murtuvat, ihminen joutuu epävarmuuden tilaan, jossa hänen tulee ratkaista, miten edetään. Tämä pysähtyminen antaa tilaa reflektiiviselle ajattelulle, joka johtaa toiminnan eli syntyneen ratkaisun myötä oppimiseen. Dewey painotti, että oppimisen edellyttämä aktiivisuus ei ole yksinomaisesti kognitiivista, vaan tekojen ja niiden seurausten välinen yhteys ruumiillistuu kokemuksen kautta ihmisen toimintaa ohjaaviksi käytänteiksi (Kivinen ja Ristelä 2003).

Kyrkille (1923) pragmatismi tarkoitti sekä taloudellisten arvojen reflektointia että arvojen eli vallitsevien kulutusmallien omaksumista. ”Siihen mennessä, kun kuluttajat ovat kasvaneet aikuisiksi, heitä hallitsevat kulutusmallit, joilla on huomattava ja sitova voima” (Kyrk 1923; van Velzen 2003). Kuluttajakasvatuksen opetussisältö on perinteisesti kohdistunut tulojen ja menojen tasapainoon yksityistaloudessa sekä kuluttamiseen liittyvien kompetenssien hallintaan markkinoilla (Kyrk 1930; Harmaja 1946; Jussila 1986b). Myös kulutustutkija Elizabeth Hoyt (1938) painotti taloustieteellisen ajattelun tärkeyttä kuluttajataitojen kehittymisessä: ”*Home economics must take account of the principles of economics as they relate to the use of goods and services.*” (Parsons 2013.)

Kun talouskasvatusta tarkastellaan kuluttajakasvatuksen teoriaperinteestä käsin, määrittyy se yksityistaloutta laajempana kasvatuksena ja oppimisena – talouden ilmiöiden, kuten korkotason, inflaation ja sijoittamisen ymmärtämisenä osana taloudenpitoa. Toisin sanoen, kuluttaja ymmärtää, että pikavipin ottaminen on kulutusluottoa (Calder 1999), jonka hinta on kallis (Autio ym. 2009) ja joka ei ole kestävää pitkällä tähtäimellä. Kun talouskasvatusta tarkastellaan (kansan)taloustieteestä käsin, se määrittyy talouden lainalaisuuksien opetuksena (mm. vaihtoehtoiskustannuksen käsite, kysynnän hintajousto, ks. Kalmi 2012) sisältäen yksityistaloudellista osaamista, kuten kuluttajataitoja. Ollakseen vaikuttavaa, sisältöjen tulisi kytkeytyä opetuksessa toisiinsa (Brown ym. 2014).

2. Säästäväisyyskasvatuksesta kuluttaja- ja talouskasvatukseen

Ensimmäisiä suomalaisia kuluttajakasvatuksen muotoilijoita oli Laura Harmaja. Uransa alkupuolella hän tutki kansantaloutta ja kirjoitti *Kansantaloustieteen oppikirjan* (1925) yhdessä miehensä Leo Harmajan kanssa. Vuonna 1927 hän julkaisi teoksen *Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa* ja myöhemmin (1946) pääteoksensa *Kotitalous kansantalouden osana*, jossa hän painotti kotitaloutta kansantalouden perusyksikkönä. Kotitalouden tehtävänä oli hoitaa oman ”osansa” kansantalouden menestyksestä (Harmaja 1946). Harmaja painotti kulutuksen suunnittelun tärkeyttä, erityisesti arjessa tehtävissä päätöksissä (esimerkkinä, miten puuro on kokonaistaloudellisempi vaihtoehto kuin leipä). Harmaja näki, että kuluttaminen ei ole kotitalouden päämäärä vaan keino tyydyttää perheenjäsenten tarpeita. Heinosen (2005) mukaan Harmajan merkitys taloustieteelliselle keskustelulle oli kotitalouden ja kulutuksen merkityksen sekä erityisesti tuotannon ja kulutuksen vahvan keskinäisen riippuvuuden osoit-

taminen. Harmaja keskittyi kodin talouden ohessa myös kulutus- ja kotitalouspoliittisiin kysymyksiin (Harmaja 1921; Heinonen 1998) kuvaten kuluttajakasvatuksen merkitystä kokonaistaloudelle.

Suomalaisen koulujärjestelmän rahan ja materian käytön kasvatus on alkanut säästäväisyyskasvatuksesta (Autio 1997; Kansakoulun säästäväisyysopetus 1943), missä kotitalousopetuksella on ollut keskeinen merkitys 1800-luvun lopulta lähtien (Harmaja ja Harmaja 1940). Niukkuuden yhteiskunnassa säästäväisyys oli koko kansakunnan kulutusta leimaava eetos (Heinonen 1998, Kuusterä 1995; Lehtonen ja Pantzar 2002). Harmajat (1940) painottivat perheenemännän tulojen käytännön taitavuutta ja huolellisuutta. Opettaja ja kansanedustaja Iida Yrjö-Koskinen (1915, 323) pohti talouden opetuksen merkitystä: ”Yli varojen eläminen, velkaantuminen ja vararikot ovat meillä tavalliset senkin vuoksi, ettei nuoruudessa ei ole saatu minkäänlaista opastusta tulojen ja menojen laskemiseen.” Keskustelu talouskasvatuksen tarpeesta ei ole siis uusi ilmiö. Taloustaitojen merkitystä varallisuuden hoitamisessa ja kartuttamisessa on pohdittu jo Antiikin Kreikassa Ksenofonin *Talouden taito* -teoksessa, jossa talouden hoitamisen taito nähtiin taidon alana, kuten lääkinnän, metallitöiden tekeminen tai rakentamisen taito (mt., 49).

Yhteiskunnan vaurastuessa taloudellisuuskasvatus, jossa tavoitteena oli opettaa itsehillintää, itsenäistä ajattelutapa ja harkintaa, vakiintui 1960-luvulla (Jussila 1986b). Lummaan ja Saloheimon teoksessa *Kotitaloutta nuorille* kodin talousopin tehtävänä oli kasvattaa nuoret hyviksi taloudenhoitajiksi eli ahkeriksi, säästäväisiksi ja järkeviksi, jotka sitten toiminnallaan edistävät kansantalouden kehitystä (Lummaa ja Saloheimo (1966, 311). Kuluttajataitojen ja -osaamisen myötä kuluttajakasvatus vakiintui peruskoulun opetussuunnitelmiin 1970-luvulla. Tavoitteeksi asetettiin osaava, harkitseva ja tietoinen kuluttaja.

Säästäväisyyskasvatuksen keskeisinä toimijoina ovat – koulun rinnalla tai sen sijaan – toimineet kuitenkin pankit, jotka ovat tarjonneet mahdollisuuden taitojen oppimiseen säästölippaiden ja -possujen kautta. Tutkiessaan pankkien säästäväisyysmainontaa 1950-luvulla Lehtonen ja Pantzar toivat esiin, että pankit toimivat moraalikasvattajina (*moral education*) opastaen kansakuntaa hillitsemään kulutusimpulssejaan sekä säästämään tulonsa myöhempiä kulutusinvestointeja varten (Lehtonen ja Pantzar 2002, 219–220). Keskeinen eetos oli kansalaisten kasvattaminen järkeviksi kuluttajiksi ja rahankäyttäjiksi. Lasten kuluttajakasvatus onkin nähty juuri konkreettisena (kolikot, setelit) rahan säästämisenä, kuten *Joka tytön ja pojan kotitalousoppaassa* todetaan: ”Kukin lapsesta tarvitsee oman säästölippaansa.” (Karttunen ym. 1951, 50.) Maksamisen digitalisoituminen ja virtuaalinen raha ovat poistamassa lasten kolikkosäästämisen käytännöt ja tilalle ovat tulossa säästämisen mobiilisovellukset. Tämä rahataloudellinen (*financial literacy*) ymmärrys rahan arvosta on yksi haaste, etenkin sähköisen rahan ja virtuaalivaluuttojen markkinoille tulon jälkeen.

Tällä hetkellä kuluttajakasvatus on määritelty peruskoulun opetussuunnitelmassa (POPS) osaksi kotitalousopetusta ”Kuluttaja- ja talousosaaminen kodissa” -sisältöalueena (POPS 2014, 437–441). Sen sisältönä on ohjata asioimaan ja tuntemaan vastuitaan ja oikeuksiaan valintoja ja sopimuksia tekevinä kuluttajina. Lisäksi oppilaita kannustetaan pohtimaan vertaisryhmän ja median vaikutusta omiin kulutusvalintoihin. Talouskasvatuksen osalta ta-

voitteena puolestaan on harjaannuttaa oppilaat vastuulliseen päätöksentekoon ja ajankohtaisen tiedon hankintaan sekä evästää tunnistamaan kotitalouksien rahankäyttöön liittyviä tilanteita ja ongelmia.

Talousasioita opetetaan myös yhteiskuntaopissa ja matematiikassa. Oppiaineiden talousteemat painottuvat eri tavoin, mutta tavoitteissa on yhteisiä sisältöjä. Kotitalouden opetussuunnitelma painottuu muun muassa kuluttajien oikeusosaaminen ja rahatalouden hallintaan. Tavoitteena on luoda perusta kestävään asumiseen, ruokaosaamiseen ja kuluttajuuteen (POPS 2014, 437).

Matematiikassa tavoitteena on saavuttaa sujuva päässälaskutaito sekä oppia prosenttilasku alakoulun 3–6 luokilla (POPS 2014, 235–236). Yläkoulussa rohkaistaan oppilaita soveltamaan matematiikkaa ympäröivässä yhteiskunnassa (mt., 371). Yhteiskuntaopissa on laajasti kuluttaja- ja talouskasvatuksen sisältöjä sekä alakoulun että yläkoulun opetussuunnitelmassa. Tavoitteena on tutustuttaa oppilaat yhteiskunnan toimintaan yksilön, perheen ja lähiyhteisön näkökulmasta, perehdyttää ammatteihin, talouden hoitoon ja vastuulliseen ja kestävään kuluttamiseen arjen tilanteissa ja paikallisten toimijoiden kautta (4–6 -luokat, POPS 2014, 261).

Luokilla 7–9 yhteiskuntaopin tavoitteet korostavat oppilaiden vaikuttamismahdollisuuksia ja -taitoja sekä vastuuta oman elämän valinnoissa. Tavoitteena on tutustuttaa oppilaita demokraattiseen päätöksentekoon ja yhteiskunnalliseen toimintaan kansallisella, Euroopan unionin ja globaalilla tasolla. Talouden osalta tavoitteena on ohjata oppilasta ymmärtämään oman talouden hallintaa ja kuluttamista kestävyyden näkökulmasta mm. työn, ammattien ja yrittäjyyden kautta (mt., 418–419). Edellä esiteltyjen oppiaineiden lisäksi kouluissa opetetaan talouden teemoja myös ilmiöpohjaisesti esimerkiksi yrittäjyyden ja koulun kahvilatoiminnan yhteydessä.

3. Talousosaaminen – talouden lukutaito osana taloudellista kyvykkyyttä

Taloudelliselle osaamiselle on annettu tutkimuskirjallisuudessa erilaisia sisältöjä. Sitä on usein lähestytty talouden lukutaidon kautta. Talouden lukutaitoon on liitetty vahvasti taloudellinen tieto (Remund 2010; Lusardi ja Mitchell 2006), mutta myös tiedon hankinta ja sen soveltaminen (Kalmi 2012; Peura-Kapanen ja Lehtinen 2011). Mason ja Wilson (2000) ovat määritelleet talouden lukutaidon tarkoittavan yksilön kykyä hankkia, ymmärtää ja arvioida relevanttia tietoa omien päätöstensä tueksi ja päätösten taloudelliset seuraukset ymmärtäen.

Talouden lukutaidon määrittelyissä on usein mukana myös taloudellinen käyttäytyminen ja asenne. Käyttäytymisestä toiminnan tavoitteellisuus ja tulevaisuuden hahmottaminen sekä kyky arvioida oman toiminnan vaikutuksia siihen on yhdistetty talouden lukutaitoon. Vastaavasti tulevaisuusorientaatio on nähty lukutaitoon liittyvänä asenteena (Atkinson ja Messy 2012; Huston 2010; Remund 2010). Kalmi, Maliranta ja Alanko (2019) täsmentävät taloudellisen lukutaidon määrittelyn kattavan paitsi yksilön oman talouden hallintaa (*financial literacy*), myös makrotalouden ilmiöiden ymmärtämistä (*economical literacy*).

Oman talouden hallinta tulee käsitteellisesti lähelle kotitaloustieteen management-teoreettista voimavarojen hallinnan käsitettä

(*resource management*, Deacon ja Firebaugh 1988). Suomeksi sitä on kutsuttu talouden hallinnaksi (Peura-Kapanen 2005).

Taloudellinen osaaminen on määritelty myös kyvykkyyden kautta. Talouden lukutaitoa selkeämmin kyvykkyys on nähty liittyvän käytännön toimintaan (Atkinson ym. 2007) prosessina, joka johtaa talouden lukutaitoon (Mason ja Wilson 2000). Leskisen ja Raijaksen (2006) mukaan kyvykkyys ilmenee ja tulee näkyväksi arjen kulutuspäätöksissä. He ovat tuoneet esiin taloudellisesta kyvykkyyttä kuluttajaosaamisena (*consumer financial capability*) ja korostavat taloudellisen kyvykkyyden merkitystä erityisesti tilanteissa, jossa perinteisiä kuluttamisen taitoja haastaa rahoitusinstrumenttien monipuolistuminen. Heidän mukaansa kuluttajan taloudellinen kyvykkyys kehittyy suhteessa kuluttajan elämäntilanteeseen, ja siihen vaikuttaa koulutus ja tulotaso.

Taloudellisen kyvykkyyden osa-alueiksi on määritelty neljä kategoriaa: 1) raha-asioiden hallinta, 2) oman talouden suunnittelu, 3) finanssituotteiden valinta ja tunteminen sekä 4) ajan tasalla pysyminen taloudellisen informaation vastaanottamisessa (Atkinson ym. 2007; Kempson ym. 2006). Lehtinen (2012, 21) sovelsi jaottelua kehittäessään nuorille talousosaamisen testiä, jossa huomioitiin taloustietämys, käytännön taloustaidot sekä oma taloudellinen käyttäytyminen. Myös Luukkanen ja Raijas (2012) käyttivät kategorisointia tutkiessaan nuorten käsityksiä taloudellisesta osaamisestaan. Suomalaisnuoret määrittelivät taloudellisen osaamisen konkreettisena tietämyksenä ja taitoina (mt., 33). Kategorisointia on hyödynnetty myös nuorten talousosaamisen edistämisen ohjeissa (Peura-Kapanen ja Lehtinen 2011).

Osaksi taloudellista kyvykkyyttä on liitetty myös toimijan subjektiivinen käsitys omasta toimintakyvystään ja toimintamahdollisuuksista. Kempson ym. (2006) korostivat omiin kykyihin luottamisen merkitystä erityisesti aikuisilla toimijoilla. Serido ym. (2013) näkivät taloudellisen kyvykkyyden merkityksen paitsi päivittäisessä tekemisessä myös kompleksisissa elämän valinnoissa, ja korostivat kyvykkyyden merkitystä erityisesti talouden suhdanteissa ja elämäntilanteiden muutoksissa. Taloudellista kyvykkyyttä on kuvattu prosessimallina, jossa taloudellinen tieto ja asenteet vaikuttavat taloudelliseen käyttäytymiseen ja sitä kautta sekä taloudelliseen hyvinvointiin että hyvinvointiin ylipäänsä (Ranta ja Salmela-Aro 2018; Serido ym. 2013).

Erityisesti nuorten taloudellisen kyvykkyyden yhteydessä on keskusteltu myös yhteiskunnan rakenteiden tuomista mahdollisuuksista osallistua taloudelliseen toimintaan (Johnson ja Sherraden 2007; Sherraden 2013). Tämä pohjaa Amartya Senin kyvykkyys-teoriaan, jossa kyvykkyys (*capability*) mahdollistaa vapauden toimia ja tehdä ratkaisuja suhteessa omaan elämään (Sen 2005). Sherraden (2013) sovelsi Senin kyvykkyys-teoriaa taloudelliseen toimintaan ja kuvasi vapaudettomuudeksi tilanteen, jossa yksilön taloudellinen kyvykkyys ei johda tietojen ja taitojen mukaiseen toimintaan tai jossa taloudellisten palvelujen ja tuotteiden saavuttamattomuus estää niiden hyödyntämisen omassa toiminnassa. Kyvykkyys-teoriassa opetuksen ja koulutuksen tehtävänä nähdään ensinnäkin lisätä ja avartaa toimintaedellytyksiä ja näin lisätä yksilön toiminnan autonomiaa. Toiseksi koulutuksen avulla voidaan avata yhteisön arvoja niin, että yksilö pystyy arvioimaan toimintansa seurauksia (Saito 2003). Taloudellinen kyvykkyys on taloudellisen lukutaidon ja omien mahdollisuuksien hyödyntämistä käytännön toiminnassa taloudellista hyvinvointia vahvistaen.

4. Talous- ja kuluttajaosaamisen vahvistaminen opetuksen avulla

Suomessa peruskoulun opetussuunnitelman yhtenä tavoitteena on talous- ja kuluttajaosaamisen vahvistaminen (POP 2014). Paitsi Suomessa, tavoitteet on nähty merkittävänä myös muissa OECD-maissa (Lusardi 2015; Brown ym. 2014). Vuonna 2008 alkanut rahoituskriisi toi esille kuluttajien haavoittuvan aseman talouden suurissa muutoksissa. OECD:n PISA-tutkimuksissa mittaama talouden lukutaidon kansalliset tasot ovatkin herättäneet siihen osallistuneita maita täsmentämään talousopetusta (Lusardi 2015).

Talousopetuksen vaikuttavuuden vertailu on haastavaa, koska sisällöt ja opetuksen toteutus vaihtelevat maittain ja kouluittain. Kouluympäristössä tapahtuva formaalinen talousopetus on perinteisesti painottanut taloudellista tietoa (Kalmi ym. 2019). Taloudellisella tiedolla voidaan tarkoittaa paitsi taloustieteellistä teoretisointia, myös rahan liikkeiden, rahoitusinstrumenttien ja erilaisten rahoitustuotteiden tuntemista (Lusardi ym. 2010; Delgadillo 2014). Myös tiedon käsittelytaitojen merkitystä on tutkittu osana taloudellista päätöksentekoa ja kuluttamista (Chater 2015). Tutkimustulokset ovat sen sijaan ristiriitaisia arvioidessaan, onko annetulla opetuksella vaikutuksia taloudelliseen tietoon, käyttäytymiseen ja asenteisiin (Kaiser ja Menkhoff 2017; Xiao ja O'Neill 2016; Fernandes ym. 2014).

Avaamme seuraavaksi kaksi talousopetuksen interventiota, joilla on saatu aikaan positiivisia vaikutuksia sekä taloudellisessa käyttäytymisessä että taloudellisen tiedon hallinnassa.

Batty ym. (2015) tutkivat, miten 9–12 vuotiaille annettu formaali talousopetus vaikutti taloudelliseen tietoon vuoden päästä tehdyssä mittauksessa. Tutkimus toteutettiin Wisconsinissa vuosina 2012–2013. Tutkimukseen osallistui 700 oppilasta, joista noin puolet (n=380) sai suunniteltua talousopetusta ennen mittausta. Opetus koostui viidestä 45 minuutin tunnista. Tunneilla keskityttiin säästämiseen, taloudelliseen päätöksentekoon sekä rahan hallintaan kustannuksen, hyödyn ja budjetoinnin näkökulmista. Oppituntien asiasisältöjä kytkettiin käytäntöön täyttämällä säästötilin hakemus ja tekemällä yhteistyötä pankkien kanssa. Talousopetuksen kokonaisuutta ei ollut sidottu mihinkään oppiaineeseen, vaan sisältöjä opetettiin matematiikan, yhteiskuntaopin tai kielten tunneilla. Opettajat osallistuivat ennen toteutusta kolmen tunnin valmennukseen ja he saivat kompensaation ylimääräisestä työstä. Vuoden päästä interventiosta tehty mittaus paljasti, että interventioon osallistuneiden oppilaiden taloudellinen tietämys oli selvästi verrokkiryhmää korkeammalla.

Brown ym. (2014) seurasivat kolmessa osavaltiossa vuonna 2006–2007 annetun talouden opetuksen vaikutusta 17–19 vuotiaiden nuorten luottokäyttäytymiseen neljän vuoden ajan valmistumisen jälkeen. Talouden opetuksen sisällöt olivat:

> Georgia: *Let's Make it Personal* oli yhden lukuvuoden kestävä kurssi, jonka sisältö käsitteli makro-, mikro- ja kansainvälisestä taloutta sekä yksilön taloutta keskittyen talouden suunnitteluun, vakuutuksiin ja rahoitusvaihtoehtoihin. Opiskelijat osallistuivat myös sijoituspeliin.
>
> Idaho: Lukuvuoden mittaisen kurssin tavoitteena oli, että oppilas oppii tuottajan, kuluttajan ja kansalaisen rooleista. Sisällöt käsittelivät taloustietoa, luotto- ja rahoitus-

vaihtoehtoja, säästämistä ja sijoittamista, talouden hallintaa sekä kotitalouden taloutta (työnhaku, kuluttajan oikeudet ja vastuut, kopioinnin ja varkauden tunnistaminen, taloudellisten tavoitteiden asettaminen). Sisällön suunnitteli *Family and Consumer Economics* -tiedekunta Idaho State Universityssä.

Texas: Taloustiedon kursseihin tuotiin yksilön talouden sisältöjä. Näitä olivat koron merkitys ja luottokortit, vuokraamisen ja talon ostamisen oikeudet ja vastuut, talouden hallinta, pienen yrityksen perustaminen, harkitsevainen sijoittaja, säästäminen ja eläkkeelle varautuminen, konkurssi, erilaiset pankkitilit, erilaiset lainatyypit, oman talouden tasapaino, vakuutukset, hyväntekeväisyys.

Tässä interventiossa opetuksen vaikutuksia seurattiin usean vuoden ajan. Ne oppilaat, jotka osallistuivat kuvatuille kursseille, erosivat verrokeista. Heidän luottokelpoisuutensa (*credit score*) oli korkeampi ja heillä oli vähemmän maksuhäiriötä kolmen vuoden seurantajakson jälkeen. Suurin vaikutus saatiin Georgiassa. Georgian toteutus poikkesi muista siten, että talousasioita opettaville järjestettiin systemaattista täydennyskoulutusta kurssista ja sen materiaalista. Toiseksi osavaltio ohjasi rahoitusmekanismien avulla, että yksilön talouden kursseja opettivat aiheeseen pätevöityneet opettajat. Kolmanneksi opettajilla oli käytössään testi opetuksen vaikuttavuuden mittaamiseksi. (Brown ym. 2014, Urban ym. 2018.)

Mitä voimme oppia näistä interventiotutkimuksista? Molemmissa on huomioitavaa, että niissä on yhdistetty yksilön käytännön talous- ja kuluttajatietoa (*personal finance*) perinteisen taloustiedon (*economics*) opetuksen kanssa. Opetuksen lähtökohtien monipuolisuus on tuottanut positiivisia vaikutuksia myös aiemmissa tutkimuksissa. Cole ym. (2013) osoittivat, miten pakollisia matematiikan sisältöjä lisäämällä tutkimusjoukon luottotieto- ja maksuhäiriömerkinnät vähenivät seurantajaksolla. Brown ym. (2013) tutkimuksessa puolestaan sekä yksilön talouden ja matematiikan opiskelu vahvistivat positiivista luottokäyttäytymistä myöhemmin, sen sijaan yksistään taloustiedon opiskelulla positiivista vaikutusta ei havaittu. Näitä tuloksia voi pitää suuntaa-antavina, sillä opetuksen järjestämisen vakioiminen kausaliteettien selvittämiseksi on haastavaa.

Kuvatuissa interventioissa opetukseen tuotiin arkielämän tilanteita ja sisältöjä. Säästäminen ja talouden suunnittelu yhdistettiin säästötilin hakemuksen täyttöön ja pankkien kanssa tehtiin yhteistyötä (Brown ym. 2014). Kuluttajateemat tarjoavatkin helposti opetukseen siirrettäviä käytännön esimerkkejä. Pelillisiä menetelmiä (esimerkissä sijoistuspeliin osallistuminen) on käytetty osana talouden opetusta. Kalmi on tutkinut pelillisten menetelmien käyttöä opetuksessa Suomessa. *Yrityskylä*-simulaatiopelin[1] vaikutukset oppimistuloksiin näkyivät taloudellisen tiedon vahvistumisena ja indikoivat korkeampaa säästämishalukkuutta (Kalmi 2018a).

Talousosaamisen opetuksen ajankohdalla on vaikutusta saavutettuihin tuloksiin. Alaluokilla tiedon lisääminen ja asenteisiin vaikutta-

[1] *Yrityskylä on peruskoulun kuudes- ja yhdeksäsluokkalaisille suunnattu oppimiskokonaisuus työelämästä, taloudesta ja yhteiskunnasta. Yrityskylä toimii valtakunnallisesti kahdeksalla alueella, tavoittaa noin 70 000 oppilasta vuodessa ja perustuu suomalaiseen opetussuunnitelmaan. Lähde: www.yrityskylä.fi.*

minen on tarkoituksenmukaista. Esimerkiksi Kalmin (2018a) alakoululaisille suunnattu *Yrityskylä* vaikutti taloudellisen tiedon vahvistumiseen ja indikoi positiivista asennoitumista säästämiseen. Myöhemmin annetun talouden opetuksen ja ohjauksen vaikuttavuus taloudelliseen käyttäytymiseen näyttäisi vaativan opetetun sisällön selkeää liittymistä omaan elämäntilanteeseen (Urban ym. 2018; Cole ym. 2013; Brown ym. 2013; Xiao ja O'Neill 2016).

Usean eri oppiaineen vastuu talousopetuksessa vastaa hyvin talouden monialaiseen luonteeseen. On vaikea kuvitella taloudellisesti kyvykästä kuluttajaa ilman riittäviä prosentti- tai korkolaskun taitoja. Vastaavasti hyväkään matemaattinen osaaminen ei tuota tarkoituksenmukaista taloudellista toimintaa, jos osaaminen ei yhdisty oman talouden päätöksiin ja talousosaamiseen tai jos kuluttajan oikeuksista ja velvollisuuksista ei ole tietoa. Haasteena talousasioiden jakautumisessa useaan aineeseen on, että tärkeitä talouden sisältöjä voi jäädä kokonaan opettamatta. Tutkimustulokset myös osoittavat, että asioiden oppiminen käytännön konteksteissa edistää teoreettisen tiedon yhdistymistä arjen taloudelliseen käyttäytymiseen. Danesin ja Brewtonin (2013) mukaan nuorten kiinnostuksen kohteet tulisi huomioida ja opetus tulisi kytkeytyä konkreettisesti nuorten elämään.

Mitä talouden osaamisen vahvistamisella halutaan saavuttaa? Opetuksen vaikuttavuutta tutkittaessa on tärkeä pohtia, miten vaikuttavuutta mitataan (Brown ym. 2014). Kertyvä omaisuus, säästötilin koko, luottokäyttäytyminen, taloustieto, taloudelliset asenteet ja koettu hyvinvointi mittaavat osaltaan taloudellista kyvykkyyttä. Omaisuuden kertyminen tai velan pienuus eivät kuitenkaan ole kyvykkään toiminnan tavoitteita sinänsä. Peruskoulun opetussuunnitelman tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua yhteiskunnan jäsenyyteen (POPS 2014). Taloudellinen kyvykkyys mahdollistaa osaltaan tätä kasvua.

5. Toimijuuden vahvistuminen osana talous- ja kuluttajaosaamista

Yhteiskuntaan kiinnittyminen, taloudellinen itsenäistyminen ja siirtyminen aikuisuuteen on nuorilla kriittinen elämänvaihe, joka haastaa taloudellista kyvykkyyttä. Brownin ym. (2014) tutkimuksen mukaan taloudellisten tietojen ja taitojen vahvistuminen oli yhteydessä nuorten luottokäyttäytymiseen. Rannan ja Salmela-Aron (2018) 24–27 vuotiailla nuorilla tehdyssä pitkittäistutkimuksessaan taloudellisen minäkyvykkyyden (*financial self-efficacy*) merkitys näkyi taloudellisessa käyttäytymisessä ja myös hyvinvoinnin rakentamisessa. Taloudellinen minäkyvykkyys on määritelty luottamuksena omiin kykyihin, toiminnan mielekkyyden mieltämisenä sekä toiminnan seurausten arviointina (Ozmete ja Hira 2011). Xiao ja O'Neill (2016) korostivat taloudellisen minäkyvykkyyden merkitystä taloudellisen tiedon hankinnassa. Itseluottamus ja toimijuuden vahvistuminen ovatkin tietojen ja taitojen lisäksi tärkeässä roolissa taloudellisesti itsenäistyvillä nuorilla.

Nuorille syntyy taloudellista osaamista myös koulun ulkopuolella, ja yhteiskunnan eri toimijat osallistuvat sen tuottamiseen. Esimerkiksi vanhempien aktiivinen toiminta kodeissa vaikutti lasten säästämiskäyttäytymiseen Brown ja Taylorin (2016) tutkimuksessa. Vanhempien työsuorituksista antama korvaus vaikutti säästämiseen todennäköisemmin kuin könttäsummana saatu viikkoraha. Vanhempien aktiivisel-

la säästämiseen kannustavalla puheella oli suurempi vaikutus kuin vanhempien omalla säästämiskäyttäytymisellä. PISA-aineistoon perustuvassa analyysissa Moreno-Herrero ym. (2015) saivat saman suuntaisen tuloksen. Heidän tutkimuksensa perusteella pankkitilin omistaminen vahvisti talouden lukutaitoa, samoin kuin talousasioista keskustelu vanhempien kanssa.

Pankkitilit, niiden avaaminen ja omistaminen, ovatkin yksi nuorille selkeimmin näkyvä ja heihin ulottuva taloudellisen toiminnan rakenne. Yhteiskunnan toimijoiden ja rakenteiden merkitys osana yksilön toimintaa muodostaa ytimen Senin (2005) kyvykkyysteoriassa.

Itsenäistyvien nuorten taloudellisessa toiminnassa mahdollisuus osallistua ja kiinnittyä taloudellisiin rakenteisiin samoin kuin eri toimijoiden merkitys nuorten toiminnan tukemisessa ovat Johnsonin ja Sherradenin (2007) mukaan tärkeä osa taloudellista kyvykkyyttä. Luukkanen ja Uusitalo (2018) tutkivat yhteiskunnan eri toimijoiden rooleja ja vastuita nuorten taloudellisen kyvykkyyden kehityksessä samoin kuin merkityksiä, joita nuoret antoivat taloudelliselle kyvykkyydelle. Tutkimuksen kohteena olivat 15–26 -vuotiaat nuoret (n=177) sekä nuorten kanssa talouden opetusta ja ohjausta työkseen tekevät ammattilaiset (n=17). Tulosten perusteella taloudellisen kyvykkyyden vahvistumisessa on kuusi eri dimensiota: 1) taloudellisten valintojen mahdollisuus, 2) mahdollisuus osallistua taloudelliseen toimintaan, 3) tarkoituksenmukaisen taloustiedon hallinta, 4) asenteiden omaksuminen, 5) taloustaitojen hallinta ja 6) taloustiedon kehitys. Kaikissa näissä dimensioissa kyvykkyys muokkautui sekä kontekstin (ympäristö, kanavat, käytänteet) että kognition (motivaatio, asenne) kautta. Yksityisen ja julkisen sektorin toimijoiden rooli näkyi mahdollisuutena osallistua taloudellisiin päätöksiin ja valintoihin. Vanhempien vaikutus näkyi selkeimmin nuorten asenteiden ja taloudellisten taitojen karttumisessa. Koulun rooli näkyi sekä taloudellisen tiedon karttumisessa, että ennen kaikkea kaikkien kyvykkyyden osa-alueiden yhdistämisessä. Luukkasen ja Uusitalon mukaan talouden opetuksen ja ohjauksen pitäisi pystyä paitsi opettamaan tietoja ja taitoja, myös vahvistamaan oppilaiden käsitystä omasta kyvykkyydestä (Luukkanen ja Uusitalo 2018; Leskinen ja Raijas 2006 ja Serido ym. 2013).

Talousopetusta haastaa myös nuorten taloudellisten ja kulttuuristen resurssien erilaisuus. Siinä missä koulutus periytyy vanhempien koulutuksen, osaamisen ja tulotason mukaan (Mikkonen ja Korhonen 2018), voidaan olettaa, että kotoa saadut taloudelliset resurssit myös periytyvät (Kantola ja Kuusela 2019). Koulujen talousopetuksen merkitys tasavertaisuuden ja yhdenmukaisuuden mahdollistajana on saamassa yhä enemmän painoarvoa.

Talousopetus vaatii kuitenkin kehittämistä. Suomalaisten talouden lukutaito on hyvällä tasolla (Kalmi ja Ruuskanen 2016). Siitä huolimatta nuoret kokevat tarvitsevansa talousosaamisen vahvistamista (TAT 2018). Talousopetukseen ja -ohjaukseen tarvitaan kehittämistä muun muassa opettajien kouluttamisessa, kokemusten ja simulaatioiden hyödyntämisessä sekä luomalla malleja tekemällä oppimiselle (Urban ym. 2018; Batty ym. 2015).

6. Talousopetuksen pedagogiset ratkaisut ja kestävyyshaaste

Digitaaliset maksuvälineet, yhä moninaisemmat rahoitustuotteet sekä niiden helppo saatavuus haastavat kuluttajien talouspäätöksiä.

Kuluttajien vastuulla on myös varautua työn murroksen tuomaan uudelleenkoulutukseen tai työttömyyteen (Lusardi 2015). Regulaatiolla pystytään osin vastaamaan kuluttajien taloudelliseen hyvinvointiin, kuten puuttumalla pikavippien hinnoitteluun ja aggressiiviseen markkinointiin. Regulaatio ei kuitenkaan ratkaise kaikkia ongelmia, tarvitaan myös taloudellista kyvykkyyttä vahvistavaa talousopetusta. Opetuksen tulisi ohjata yksilön näkökulman lisäksi myös perheen ja koko yhteiskunnan näkökulmien ymmärtämiseen (Lusardi 2015).

Opetussuunnitelmassa opetuksen tavoitteena on vahvistaa paitsi oppilaiden inhimillistä kasvua, myös opettaa huomioimaan yhteiskunnan ja ympäristön näkökulmia (POPS 2014, 16–19). Opetuksen tulisi ohjata oppilaita kestävien elämäntapojen omaksumiseen ja eettisesti vastuulliseen yhteiskunnan jäsenyyteen. Tämä näkyy myös keskusteluissa talousopetuksen merkityksestä. Kalmin (2018b) mukaan yhtenä talouskasvatuksen tehtävänä tulisi olla oman toiminnan seurausten ymmärtäminen. Tulevaisuudessa tämä korostuu, kun kuluttajat joutuvat valintoja tehdessä pohtimaan omien päätöstensä vaikutuksia ilmastonmuutoksen ja luonnonresurssien niukkenemisen kaltaisiin haasteisiin.

Aution (2019) mukaan kestävyyskasvatuksen lähtökohdat, taloudellinen, sosiaalinen, ekologinen ja kulttuurinen, ovat integroitumassa osaksi kasvatuskeskusteluja. Monitieteinen kestävä talous- ja kuluttajakasvatus (*sustainable economic and consumer education*) voisi nivoa kestävyyshaasteen osaksi kansalaistaitoja 2020-luvulla (Frankel 1965; Hedefalk ym. 2015). Uiton ja Salorannan (2017) tutkimuksen mukaan kotitalousopettajat ja historian opettajat painottavat opetuksessaan muita aineenopettajien enemmän taloudellista kestävyyttä. Vastaavasti biologian, maantiedon ja fysiikan opettajat painottavat ekologista kestävyyttä muita aineenopettajia enemmän. Norjalaistutkimuksessa kotitalousopettajat opettivat veden ja energian säästämistä painottaen taloudellisuutta (rahan säästöä), ei ekologista kestävyyttä (Øvrebø 2015). Tutkimukset vahvistavat kotitalous- ja yhteiskuntaopettajien merkitystä talouskasvattajina. Tämä ilmenee myös aineita koskevassa opetussuunnitelmassa (POPS 2014).

Kotitalouden toiminnassa yksilön tekemillä kulutusvalinnoilla ja taloudellisilla päätöksillä on nähty olevan sekä ekologisia että taloudellisia vaikutuksia. Ollikaisen (2014) mukaan talouslukutaidottomuus vaikuttaa nykyisin paitsi kotitalouden taloudelliseen hyvinvointiin, myös ympäristötalouteen. Kotitaloustietiede on painottanut ekologisia, taloudellisia ja inhimillisiä lähtökohtia jo pitkään (Turkki 2012). Ellen Richards argumentoi 1800-luvun lopulla, miten kotien päätökset ja valinnat vaikuttavat paitsi kotitalouksien myös ympäristön hyvinvointiin. Vuonna 1892 hän muotoili näistä lähtökohdista niin sanotun normaalielämän tieteen ja nimesi sen *Human Ecology* -lähestymistavaksi. Määritelmällisesti se kattoi ihmisen toiminnan eri puolet ja ekologiassa yhdistyi sekä luonto että talous (*nature's economy*). Richardson näki, että tämä tieteellinen lähestymistapa toisi uutta tietoa ja käytänteitä, joiden avulla terve ja onnellinen elämä olisi mahdollista (Dyball ja Carlsson 2017).

Kotitalousopetuksen kautta voidaan vastata moneen tulevaisuuden taloudelliseen ja ekologiseen haasteeseen. Kestävään talous- ja kuluttajakasvatukseen vaaditaankin oppiainerajat ylittävää yhteistyötä ja eri teemojen opetusten systemaattista yhteen nivomista. Ilmiöpohjaisuus on lähtökohtaisesti teemoja yhteen sitova

menetelmä (Lonka ym. 2018), mutta yhden viikon kestävä ilmiöviikko ei välttämättä riitä laajan aiheen opetukseen. Opetusta tulisi kehittää siten, että se vahvistaa oppilaiden toimijuutta ja kokemuksellista oppimista. Sen avulla on mahdollista vaikuttaa myös kuluttajien käyttäytymiseen: huoli yhteisistä asioista, kuten ilmastonmuutoksesta, avautuu oman ja yhteistoimijuuden sekä yhteisoppimisen kautta (Gillies ja Ashman 2003). Niin kauan kuin uskomme, että johonkin asiaan vaikuttaminen ei ole meidän toimintamme ulottuvissa, emme näe mielekkääksi tehdä tarvittavia muutoksia käyttäytymiseen. Toimijuuden vahvistaminen tuo abstrakteihinkin asioihin omistajuutta, joka tekee oman käyttäytymisen muutoksen mielekkääksi.

Useat tahot yhteiskunnassa, kuten pankit, Taloudellinen tiedotuskeskus, Martat ja Takuusäätiö tekevät vaikuttavaa yhteistyötä koulujen kanssa talous- ja kuluttajaosaamisen kehittämisessä. Kouluissa tehtävä opetus on silti tärkeässä roolissa sen kattaessa kaikki ikä- ja sosiaaliluokat. Tarvitaan eri oppiaineita yhdistäviä ratkaisuja ja käytänteitä sekä pedagogisten menetelmien kehittämistä kestävän talous- ja kuluttajaopetuksen edistämiseksi kouluissa. Samalla vastataan aikamme keskeiseen taloudelliseen ja ekologiseen haasteeseen, joka horjuttaa tulevaa hyvinvointia, ellei käyttäytymismuutosta saada aikaan. □

Kirjallisuus

Atkinson, A., McKay, S., Collard, S. ja Kempson, E. (2007), "Levels of financial capability in the U.K.", *Public Money & Management* 27: 29–36.

Atkinson, A. ja Messy, F. (2012), "Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15.

Autio, M. (1997), *Oppiiko koulussa rahataloutta? – tutkimus talouskasvatuksen painopistealueista kotitalousopetuksessa*, Tutkimuksia ja selvityksiä 28, Jyväskylän yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

Autio, M. (2019), "Resurssien käytön renessanssi – kohti 1.5-asteista elämäntyyliä", *Tieteessä tapahtuu* 37(2): 46–49.

Autio, M., Wilska, T. A., Kaartinen, R. ja Lähteenmaa, J. (2009), "The use of small instant loans among young adults – a gateway to a consumer insolvency?", *International Journal of Consumer Studies* 33: 407–415.

Bach, G., Bellack, A., Chandler, L., Frankel, M., Gordon, R., Lewis, B., Samuelsson, P & Bond, F. (1961), *Economic education in the schools*, A Report of the National Task Force on Economic Education, Committee on Economic Development.

Bach, G. L. ja Saunders, P. (1965), "Economic education: Aspirations and achievements", *The American Economic Review* 55: 329–356.

Batty, M., Collins, E. ja Odders-White, E. (2015), "Experimental Evidence on the Effects of Financial Education on Elementary School Students' Knowledge, Behavior, and Attitudes", *Journal of Consumer Affairs* 49: 69–96.

Becker, W., Greene, W. ja Rosen S. (1990), "Research on High School Economic Education", *The Journal of Economic Education* 21: 231–245.

Brown, S. ja Taylor, K. (2016), "Early influences on saving behaviour: Analysis of British panel data." *Journal of Banking & Finance* 62: 1–14.

Brown, A., Collins, J., Schmeiser, M. ja Urban, C. (2014), "State Mandated Financial Education and the Credit Behavior of Young Adults", Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs, Finance and Economics Discussion Series No. 2014-68, Federal Reserve Board.

Brown, M., Klaauw, W., Wen, J. ja Zafar, B. (2013), "Financial Education and the Debt Behavior of the Young", Federal Reserve Bank of New York Staff Report 634.

Calder, L. (2009), "*Financing the American dream: A cultural history of consumer credit*", Princeton University Press.

Chater, N. (2015), "Can cognitive science create a cognitive economics?", Cognition 135: 52–55.

Cole, S., Paulson, A. ja Shastry, G. (2013), "High School and Financial Outcomes: The Impact of Mandated Personal Finance and Mathematics Courses", Harvard Business School Working Paper 13-064.

Danes, S. ja Brewton, C. (2013), "The Role of Learning Context in High School Students' Financial Knowledge and Behavior Acquisition", *Journal of Family Economy* 35: 81–94.

Deacon, R. ja Firebaugh, F. (1988), "*Family resource management: Principles and applications*", Subsequent edition, Allyn & Bacon.

Delgadillo, L. (2014), "Financial Clarity: Education, Literacy, Capability, Counseling, Planning, and Coaching", *Family and Consumer Sciences Research Journal* 43: 18–28.

Dewey, J. (1933 [1960]), *How we think. A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*, D. C. Heath and Company.

Dyball, R. ja Carlsson, L. (2017), "Ellen Swallow Richards: Mother of Human Ecology?", *Human Ecology Review* 23: 17–28.

Fernandes, D., Lynch, J. ja Netemeyer, R. (2014), "Financial Literacy, Financial Education, and Downstream Financial Behaviors", *Management Science* 60: 1861–1883.

Frankel, M. (1965), *Economic Education*, Center for Applied Research in Education Inc.

Gillies, R. ja Ashman, A. (2003), "An historical review of the use of groups to promote socialization and learning", teoksessa Ashman, A. ja Gillies, R. (toim.), *Cooperative learning: The social and intellectual outcomes of learning in groups*, Routledge: 11–28.

Harap, H. (1938), "Why consumer education?", *Journal of Educational Sociology* 11: 387–397.

Harmaja, L. (1921), *Nykyajan kulutuspolitiikan tehtäviä*, Yhteiskuntataloudellisia kirjoituksia 18, Kansantaloudellinen yhdistys.

Harmaja, L. (1927), *Kotitalous nykyajan yhteiskunnassa*, WSOY.

Harmaja, L. (1946), *Kotitalous kansantalouden osana*, Kansantaloudellinen yhdistys, Kansantaloudellinen käsikirjasto, WSOY.

Harmaja, L. ja Harmaja, L. (1925[1940]), *Kansantaloustieteen oppikirja*, Otava.

Hedefalk, M., Almqvist, J. ja Östman, L. (2015), "Education for sustainable development in early childhood education: A review of the research literature", *Environmental Education Research* 21: 975–990.

Heinonen, V. (1998), *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki: Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*, Suomen historiallinen seura.

Heinonen, V. (2001), "Kulutus, hyvä elämä ja kestävä kehitys", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 97: 114–118.

Heinonen, V. (2005), "Kuluttajaekonomian juuret: oppihistoriallisia näkökulmia", Teoksessa Heinonen, V., Raijas, A., Hyvönen, K, Leskinen, J., Litmala, M., Pantzar, M., Römer-Paakkanen, T. ja Timonen, P. (toim.), *Kuluttajaekonomia: kotitalous ja kulutus*, WSOY: 24–46.

HS (2019), "Suomen Pankin Rehn: Kotitalouksien velka sisältää aiempaa enemmän riskejä – nosti esiin erityisesti taloyhtiölainat", *Helsingin Sanomat* 19.9.2019.

Huston, S. (2010), "Measuring Financial Literacy", *Journal of Consumer Affairs* 44: 296–316.

Hoyt, E.E. (1938), *Consumption in Our Society*, McGraw-Hill Book Company.

Johnson, E. ja Sherraden, M. (2007), "*From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth*", Journal of Sociology and Social Welfare 34: 119–146.

Jussila, J. (1986a), *Kulutus ja kuluttajakäyttäytyminen: Kuluttajakasvatuksen teorian lähtökohtia*, Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 42.

Jussila, J. (1986b), *Kuluttajakasvatus läpäisyaineena peruskoulussa ja opettajankoulutuksessa*, Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 43.

Kalmi, P. (2012), "Taloudellinen lukutaito taloustieteen peruskurssin tavoitteena", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 108: 306–321.

Kalmi, P. (2018a), "The Effects of Me and My City on Primary School Students' Financial Knowledge and Behavior", 2018 GFLEC Cherry Blossom Financial Education Institute, https://gflec.org/wp-content/uploads/2018/04/Kalmi-CB-2018.pdf?x87657 (haettu 17.9.2019).

Kalmi, P. (2018b), "Puolustuspuhe talouskasvatukselle", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 114: 421–424.

Kalmi, P. ja Ruuskanen, O-P. (2016), "Suomalaiset pärjäävät taloudellisessa tietämyksessä ja käyttäytymisessä hyvin suhteessa muihin maihin", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 112: 6–18.

Kalmi, P., Maliranta, M. ja Alanko, S. (2019). "Kohti tiiviimpää vuorovaikutusta koulujen taloustiedon opetuksen ja taloustieteen välillä", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 115: 604–619.

Kantola, A. ja Kuusela, H. (2019), *Huipputuloiset. Suomen rikkain promille*, Vastapaino.

Kansakoulun säästäväisyysopetus (1943), *Opaskirjanen opettajalle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino Oy.

Kaiser, T. ja Menkhoff, L. (2017), "Does Financial Education Impact Financial Literacy and Financial Literacy and If So, When?", *The World Bank Economic Review* 31: 611–630.

Karttunen, S., Kitunen, E. ja Koskenniemi, M. (1951), *Joka tytön ja pojan kotitalousopas – Kansakoulun yläasteen oppikirja*, WSOY.

Kempson, E., Collard, S. ja Moore, N. (2006), "Measuring financial capability: An exploratory study for the Financial Services Authority", teoksessa *Consumer Financial Capability: Empowering European Consumers*, European Credit Research Institute: 39–50.

Kivinen, O. ja Ristelä, P. (2003), "Pragmatistisia näkökulmia konstruktivistisiin oppimiskäsityksiin", Psykologia 38: 4–11.

Kuusterä, A. (1995), *Aate ja raha.Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*, Otava.

Ksenofon (2009), *Talouden taito*, Gaudeamus.

Kyrk, H. (1923), *A Theory of Consumption*, Sir Isaac Pitman & Sons Ltd.

Kyrk, H. (1930), "Education and rational consumption", *Journal of Educational Sociology* 4: 14–19.

Kyrk, H. (1933), *Economic Problems of the Family*, Harper & Brothers Publishers.

Langrehr, F. ja Mason, J. (1977), "The development and implementation of the concept of consumer education", *Journal of Consumer Affairs* 11: 63–79.

Lehtinen, A-R. (2012), "*Nuorten talousosaamisen testin kehittäminen*", Työselosteita ja esitelmiä 142, Kuluttajatutkimuskeskus.

Lehtonen, T. K. ja Pantzar, M. (2002), "The ethos of thrift: the promotion of bank saving in Finland during the 1950s", *Journal of Material Culture* 7: 211–231.

Leskinen, J. ja Raijas, A. (2006), "Consumer Financial Capability – A life cycle approach", teoksessa *Consumer Financial Capability: Empowering European Consumers*, European Credit Research Institute: 8–23.

Lonka, K., Makkonen, J., Berg, M., Talvio, M., Maksniemi, E., Kruskopf, M., Lammasaari, H., Hietajärvi, L. ja Westling, S. (2018), *Phenomenal Learning from Finland*, Edita.

Lummaa, H. ja Saloheimo, A. (1966), *Kotitaloutta nuorille – Kansalaiskoulun kotitalouden oppikirja*, 8. painos, Otava.

Luukkanen, L. ja Raijas, A. (2012), "Nuorten näkemyksiä taloudellisesta osaamisesta", *Kulutustutkimus. Nyt* 6 (2): 22–39.

Luukkanen, L. ja Uusitalo, O. (2018), "Toward Financial Capability – Empowering the Young", *Journal of Consumer Affairs* 53: 263–295.

Lusardi, A. (2015), "Financial Literacy Skills for the 21st Century: Evidence from PISA", *The Journal of Consumer Affairs* 49 (3): 639–659.

Lusardi, A. ja Mitchell, O. (2006), "Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing", Working Paper, Pension Research Council, Wharton School, University of Pennsylvania.

Lusardi, A., Mitchell, O. ja Curto, V. (2010), "Financial Literacy among the Young", *The Journal of Consumer Affairs* 44: 358–380.

Mason, C. ja Wilson, R. (2000), "Conceptualising financial literacy", Occasional Paper 2000: 7. Business School, Loughborough University.

McGregor, S. (2008), "Ideological maps of consumer education", *International Journal of Consumer Studies* 32: 545–552.

Mikkonen, S. ja Korhonen, V. (2018), *Työläistaustaiset yliopisto-opiskelijat ja koulutusmahdollisuuksien tasa-arvo*, Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018: 4.

Moreno-Herrero, D., Salas-Velasco, M. ja Sánchez-Campillo, J. (2015), "Factors that influence the level of financial literacy among young people: The role of parental engagement and students' experiences with money matters", *Children and Youth Services Review* 95: 334–351.

Nystrom, P. (1941), "Home economics and consumer education", *Journal of Home Economics* 33: 145–147.

Ollikainen, M. (2014), "Forestry in bioeconomy – smart green growth for the humankind", *Scandinavian Journal of Forest Research* 29: 360–366.

Ozmete, E. ja Hira, T. (2011), "Conceptual Analysis of Behavioral Theories/ Models: Application to Financial Behavior", *European Journal of Social Sciences* 18: 386–404.

Pantzar, M. (2019), "Kulutustutkimus ja kotitaloudet", *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 115: 7–10.

Parsons, E. (2013), "Pioneering consumer economist: Elizabeth Ellis Hoyt (1893-1980)", *Journal of Historical Research in Marketing* 5: 334–350.

POPS (2014), Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, määräykset ja ohjeet 2014:96, Opetushallitus. http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf (viitattu 15.10.2019).

Peura-Kapanen, L. (2005), "*Kuluttajien rahatalouden hallinta*", Rahoitetut tutkimukset 1/2005, Kauppa- ja teollisuusministeriö.

Peura-Kapanen, L. ja Lehtinen, A-R. (2011), "*Nuorten taloudellinen osaaminen - määrittelyä, toimijoita, materiaaleja*", Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 3/2011.

Ranta, M. ja Salmela-Aro, K. (2018), "Subjective financial situation and financial capability of young adults in Finland", *International Journal of Behavioral Development* 42: 525–534.

Remund, D. (2010), "Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy", *Journal of Consumer Affairs* 44: 276–295.

Saito, M. (2003), "Amartya Sen's Capability Approach to Education: A Critical Exploration", *Journal of Philosophy of Education* 37: 17–33.

Sandlin, J. A. (2004), "Consumerism, Consumption, and a Critical Consumer Education for Adults", *New directions for adult and continuing education* 102: 25–34.

Sen, A. (2005), "Human Rights and Capabilities", *Journal of Human Development* 6: 151–166.

Serido, J., Shim, S. ja Tang, C. (2013), "A developmental model of financial capability", *International Journal of Behavioral Development* 37: 287–297.

Sherraden, M. (2013), "Building the Blocks of Financial Capability", teoksessa Birkenmaier, J., Curley, J. ja Sherraden, M. (toim.), *Financial Capability and Asset Development Research, Education, Policy, and Practice*: 3–43.

Suomen Pankki (2019), "Kotitalouksien velkataakka on kasvanut huolestuttavan suureksi – riskeiltä on suojauduttava monin keinoin", *Euro & talous* 2/2019.

TAT (2018), "Nuorten talousosaaminen 2018 – Tutkimus suomalaisnuorten talousosaamiseen liittyvistä asenteista ja toiveista", Taloudellinen tiedotuskeskus, https://www.tat.fi/wp-content/uploads/2018/11/Nuorten-talousosaaminen-raportti.pdf (viitattu 15.10.2019).

Turkki, K. (2012), "Home economics – a forum for global learning and responsible living", teoksessa Pendergast, D., McGregor, S. ja Turkki, K. (toim.) *Creating Home Economics Futures: The Next 100 Years*, Australian Academic Press: 38–51 .

Uitto, A. ja Saloranta, S. (2017), "Subject Teachers as Educators for Sustainability: A Survey Study", *Education Sciences* 7: 1–9.

Urban, C., Schmeiser, M., Collins, M. ja Brown, A. (2018), "The effects of high school personal financial education policies on financial behavior", *Economics of Education Review*, https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2018.03.006

van Velzen, S. (2003), "Hazel Kyrk and the ethics of consumption", teoksessa Barker, D. ja Kuiper, E. (toim.), *Toward a feminist philosophy of economics*, Routledge: 54–71.

Walstad, W. (2001), "Economic education in US high schools", *Journal of Economic Perspectives* 15: 195-210.

Wilska, T. (2014), "Kuluttajaksi sosiaalistumisen haasteet ja kuluttajakasvatus jälkimodernissa kulutusyhteiskunnassa", *Aikuiskasvatus* 34: 43–49.

Yrjö-Koskinen, I. (1915), "Tarvitaanko meidän maassamme kotitalousopetusta?", teoksessa *Naisten kotitaloudenhoito-opetuksen järjestämistä varten asetetun komitean mietintö* n:o 5/1915, Liite nro 1: 311–328.

Xiao, J. ja O'Neill, B. (2016), "Consumer financial education and financial capability", *International Journal of Consumer Studies* 40: 712–721.

Øvrebø, E. M. (2015), "How Home Economics teachers in Norwegian lower secondary schools implement sustainability in their teaching?", *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research* 10: 72–83.